

MARKÓ BÉLA**„Költő az legyen, mi népe”
Értelmiségi stratégiák 1989 előtt és után**

1976 és 1989 között egy szépirodalmi folyóiratnál, a marosvásárhelyi *Igaz Szónál* dolgoztam, a szerkesztőség a Bernády György polgármester által még a 20. század elején épített szecessziós Városháza tőszomszédságában, az egykori Iparkamara épületében működött. Természetesen akkor már rég megváltozott a Városháza rendeltetése is, a megyei pártbizottság székháza volt, és ablakunkból ráláttunk a mindig éberen vigyázó Román Kommunista Párt ablakaira. Ha akartuk volna, sem felejtthettük, hol élünk, de őszintén szólva nem is próbáltunk megfedkezni erről, hiszen úgy tudtuk, egy erdélyi magyar értelmiséginek, különösen az írónak nem szabad elfordulnia az őt körülvevő valóságtól. Tulajdonképpen az a dolgunk, hogy csökkentsük a rosszat, növeljük a jót, ha lehet, és közben készüljünk a változásra, amiről egyikünk sem tudta, mikor jön el, ha eljön egyáltalán.

Egy aktivista korban „aktivisták” voltunk magunk is, csak másképpen persze, mint a szomszéd épület urai. Nem a proletár-, majd nacionálkommunista diktatúra tett minket aktivistává, hanem egy sokkal régebbi magyar kulturális hagyomány. Elsősorban a magyar költészet, amelynek legjobbjai időről időre megújították ezt a testamentumot, beárnyékolva sokszor azokat az alkotókat, akik másképpen próbáltak írni, de magánlírájukat – nevezzük így – elmosta vagy partra vetette a főszó, a közéleti szerepvállalás imperatívusza. Máig tart ez a dichotómia kultúránkban, más-más formában, más-más címkével, és

hát az a bizonyos fősodor is hol ilyen, hol olyan kanyart vett a közelmúlt történelmében, részben el is iszaposodott mostanára. Az imperativusz el-elhalkult, de megmaradt azért. „Költő az legyen, mi népe, / Mert kivágyni: kész halál” – mondja Arany János, aztán pontosítja is, hogy kinek, minek az ellentétéként képzei ezt a szerepet: „Légy, ha birsz, te »világ-költő«! / Rázd fel a rest nyugatot: / Nekem áldott az a bölcső, / Mely magyarrá ringatott; / Onnan kezdve, ezer szállal / Köt hazámhoz tartalék: / Puszta elvont ideállal / Inkább nem is dallanék” (*Kozmopolita költészet*). Két évtizeddel azelőtt már Petőfi Sándor is elmondta ugyanezt: „Ha nem tudsz mást, mint eldalolni / Saját fájdalomad s örömed: / Nincs rád szüksége a világnak, / S azért a szent fát félretedd” (*A XIX. század költői*).

Megkérdelhetnénk, hogy az egyébként irodalmi kalandozásaiban „világpolgár”, rendkívül befogadó, toleráns Arany vajon miért eleveníti fel az elveszett barát ellentmondást nem tűrő ars poeticáját. De nincs mit csodálkozni rajta, végigmegy ez a dilemma a magyar költészetben, érdemes újraolvasni például jóval későbből egy másik formaművész, az erdélyi Dsida Jenő poémáját, a *Psalmus Hungaricus*t. Mintha ő is egyik nagy elődje bő két évtizeddel azelőtti sorait folytatná: „Ha ki király, Sorsának a királya, / Mit bánom én, hogy Goethe hogy csinálja, / Hogy tempóz Arany s Petőfi hogy istenül. // [...] A tolakodó Gráciát el-löktem, / Én nem bűvésznek, de mindennek jöttem, / A Minden kellett s megillet a Semmisem” (*Hunn, új legenda*) – írja göggel, de ezúttal némi öniróniával is Ady Endre. De míg Adynál ez a profetikus attitűd megszokott, és akár az előbbi idézet utolsó sorának csipetnyi humora is meglepő, addig Dsidánál éppen ennek a fordítottjától hökkenünk meg, a váratlan szerepvállalástól, hogy a költészet bizonyos értelemben a nemzeti identitás kifejezője lesz nála is: „Vagy félezernyi dalt megírtam / s e szót: magyar, / még le nem írtam” – mondja, és utána már egy kollektív lelkiismeret nevében beszél mindvégig ebben a szenvedélyes költeményben, addigi pályáján egészen előzménytelenül: „Epévé változzék a víz, mit lenyelek, / ha téged elfelejtelek! / Nyelvemen izzó vasszeget / üssenek át, mikor nem téged emleget! / Húnyjon ki két szemem világa, / mikor nem rád tekint,

/ népem, te szent, te kárhozott, te drága!” Nyilvánvaló, hogy az elődök, Petőfi, Arany, Ady is taszítják a melankolikus lírájú költőt egy ilyen hang kipróbálására, néhány sora közvetlenül is visszaütal például a *Hunn, új legenda* képeire: „Mit nekem most a Dante terzinái / s hogy Goethe lelke mit hogyan fogant, / mikor tetszhalott véreimre / hull már a föld és dübörög a hant”, de a költőszerep – tágabb értelemben: értelmiségi szerep – újraértelmezését nem lehet kizárólag a kulturális hagyománnyal indokolni.

A Trianon utáni kisebbségi helyzet saját alkotói, önkifejezési szabadságának korlátozására készíti az erdélyi értelmiséget, de ennek érdekes módon mégis fölszabadító hatása van, a többletfeladat és többletfelelősség különös eufóriával jár együtt. Végül is az első világháború utáni értelmiségi szerepvállalás alapdokumentuma, a Kós Károly-i *Kiáltó Szó*, jóval a Dsida-vers megírása előtt, szintén egy olyan szépírói alkotás, amelyben a keserűség mellett van lelkesültség is, a sok szempontból csonka, de mégiscsak felnőtt, önálló közösségi lét romantikus vállalása. A két világháború közti értelmiségi stratégiát innen kell számítanunk, a *Kiáltó Szó* adja az indító lökést, de maga a stratégia kollektív alkotás, Bánffy Miklóstól, Tamási Árontól Dienes Lászlóig és Gaál Gáborig, az *Erdélyi Helikontól* a *Korunkig* már-már mindenkit beleérthetünk. Ideológiailag jelentős különbségek vannak köztük, de a kisebbségi lét sokszor egy platformra tereli ezeket az alkotókat, sorskérdésekben eléggé hasonlóan gondolkoznak.

Amikor az 1989-es rendszerváltást megelőző időszak, nevezetesen a Ceaușescu-diktatúra értelmiségi modelljeit akarjuk számba venni, mindenképpen vissza kell tekintenünk erre a két világháború közti alapvetésre, ugyanis a folytonosság ebben az esetben sem csak általános kulturális értelemben mutatható ki, vagyis nemcsak arról van szó, hogy Sütő Andrásék például folytatják Tamási Áronékat, akik a maguk során szintén folytatták Petőfi Sándort vagy Ady Endrét, hanem a kisebbségi lét ugyanazokat a dilemmákat termeli újra a kezdeti illúziók után a kommunista rendszerben is, mint amivel a fasizálódó királyi Romániában kellett szembesülni. Pontosan leírja ezt

a folytonosságot Bárdi Nándor a Kárpát-medencei kisebbségi stratégiákat listázó *Tény és való* címmel megjelent könyvében,¹ amelynek műfaji megjelölése *Problémakatalógus*, jelezve, hogy egyelőre konklúziókat megfogalmazni, végleges ítéletet mondani a teljes magyar 20. századról elég nehéz. De vannak mégis következtetései, és ezek nagyon is megfontolandók: „A romániai magyarság alapvetően nagyságában különbözik az összes többi határon túli magyar kisebbségi csoporttól. Ebből adódóan értelmisége is számosabb, tagoltabb, és így különböző szakértői csoportok működhetnek benne, párhuzamosan. Egy másik fontos sajátosság, hogy míg a többi kisebbség esetében a hatvanas évektől döntően első generációs értelmiségiek baloldali hagyományokra építették az intézményeket, addig Erdélyben megmaradt némi folytonosság és legfőképpen a tudás a két világháború közti kisebbségi szellemi életről.”² Az idézett passzushoz fűzött lábjegyzetben meg is ad egy kiegészíthető, de mindenképpen reprezentatív névsort: „Folyamatosan léteztek vonatkoztatási személyiségek: Kós Károly, Márton Áron, Mikó Imre, Venczel József, Jordáky Lakos, Jakó Zsimond, Szabó T. Attila, Schuller Rudolf, Gáll Ernő, Bretter György, Aradi József...”

Van tehát folytonosság, viszont ez nem jelenti a teljes stratégia folytathatóságát is, a két világháború közti intézményépítéshez, szellemi építkezéshez képest a kommunizmus második, nacionálkommunista korszakának értelmisége már csak a kármentés és a túlélés egyáltalán nem könnyű feladatára vállalkozhatott, és a nyolcvanas évek vége felé az itthon maradók kétségeesetten búcsúztatták kitelepülő társaikat. Remény is alig maradt, nemhogy kivitelezhető stratégia, legyünk őszinték. Megint igazat kell adnom Bárdi Nándornak: „Úgy vélem, hogy 1989 előtt nem a kényszerpálya vagy stratégia kérdése volt a meghatározó, hanem a kényszerpályák sorozatában kialakuló egyéni vagy csoportos védekező-építő válaszleléseké. Ezeket majd 1989 után a kisebbségi jövőképek újrafogalmazása szer-

¹ BARDI Nándor: *Tény és való. A budapesti kormányzatok és a határon túli magyarság kapcsolattörténete. Problémakatalógus*. Kalligram Könyv- és Lapkiadó, Pozsony, 2004.

² Uo. 119.

vezheti stratégiákká.”³ Bárdi Nándor egyébként részletesen fel-leltározza az utódállamokban jelentkező értelmiségi alternatívákat, beleértve a kezdetekkor kialakult nyílt vagy burkolt vitát az „aktivisták” és „passzivisták” között, ahogy ő nevezi ezeket az élesen szembenálló magatartásmintákat, a múlt század húszas éveire visszaautalva.⁴

Azt gondolom, hogy valamilyen formában ezek a modellek egészen 1989-ig kimutathatók az erdélyi értelmiség magatartásában, de míg az „aktivistákat” általánosan használható elnevezésnek vélném ma is, ha eltekintünk a szóhoz a romániai kommunista rendszerben hozzátapadt negatív konnotációtól, a „passzivistát” viszont mással helyettesíteném, bár erre is lehet példát felhozni. Bárdi Nándor természetesen a Trianon utáni évek „pozíció-őrző” taktikáját jelöli ezzel a már-már feledésbe merült kifejezéssel, és ez így érthető. De később, a hetvenes-nyolcvanas években inkább arról volt szó, hogy voltak, akik a rendszeren belül reméltek változást elérni, míg mások, főként a fiatalabb generációhoz tartozók, akkor már valami módon ki akartak lépni a rendszerből, például szamizdatot szerkesztettek, vagy egyszerűen elhagyták az országot, ha tehették. Bár a kitelepülők egy része inkább csak utólag ideologizálta meg a döntését, sokan valójában egzisztenciális okokból mentek el, illetve nem bíztak a belátható időn belül bekövetkező gyökeres változásban, és főként abban, hogy meg lehet állítani az etnikai viszonyok romlását, és lehet még elérhető jövőt teremteni a magyarok számára Erdélyben. Paradox módon 1989 után a két világháború közti „aktivistákat” „méréskelteknek”, a „passzivistákat” pedig „radikálisoknak” neveztük volna. De erre majd később visszatérek. Egyelőre azt kell tisztáznunk, hogy a tisztességes túlélésen kívül nem nagyon volt más közös stratégiája a magyar értelmiségnek a nacionálkommunista diktatúrában, miközben természetesen a tisztesség meg túlélés fogalmát is ki-ki szubjektíven fogta fel. Bár erre nézve azért volt egyfajta konszenzus, példának okáért elég jól lehetett tudni, hogy hol van a határ a kompromisszum és megalkuvás között.

³ Uo. 71.

⁴ Uo. 73.

Egyenként persze mindannyian kidolgoztuk a magunk stratégiáját, miszerint az értékteremtésről nem lehet lemondani, és a legkisebb mozgásteret is ki kell tölteni.

Ilyen perspektívák voltak Erdélyben 1976 őszén, amikor az *Igaz Szó* szerkesztője lettem, miután két évig francia nyelvet tanítottam egy falusi iskolában. A szerkesztőségben hamar megtapasztaltam, közös stratégiánk csupán annyi, hogy lehetőleg színvonalas lapot kell szerkeszteni, de ezt sem ugyanúgy gondolta mindenki. Gálfalvi György kollégámmal pillanatok alatt egyetértésre jutottunk, és kialakítottuk a magunk külön „irodalompolitikáját”, ami arról szólt, hogy minden talpalatnyi helyet – papírt – ki kell használni, és folyamatosan oda kell figyelni az induló nemzedékre. Irodalmi kört működtettünk, antológiát szerkesztettünk, ifjúsági melléklettel próbálkoztunk. Volt aztán mindenkinek egyéni elképzelése is arról, hogy értéket is teremteni, de túlélni is miképpen lehet. Egy viszonylag kis létszámú szerkesztőségben, vagy legalábbis a volt Iparkamara épületében, ahol még két másik lap is működött, a magyar nyelvű *Új Élet* és a román nyelvű *Vatra*, rövid idő alatt találkozhatam többféle értelmiségi modellel is. Kétségtelen például, hogy művelődési intézményt vezetni a Ceaușescu-korban mindenképpen a kommunista hatalommal való folyamatos párbeszédet, sőt együttműködést is jelentett. Mégis markáns különbség volt már akkor aközött, hogy Hajdu Győző, az *Igaz Szó*, vagy Sütő András, az *Új Élet* főszerkesztője hogyan értelmezték ezt a pozíciót. Távolról nézve ezek a különbségek akár elenyészőek is lehetnek, de valójában lényegi, ha úgy tetszik, stratégiai különbözőségek voltak, már amennyiben, ismétlem, egyáltalán lehet stratégiákról beszélni abban a korban. Gondoljuk csak végig a hevenyészett névsort: Hajdu Győző, Sütő András, Domokos Géza (*Kriterion Könyvkiadó*), Bodor Pál (a *Román Televízió* magyar szerkesztősége), Gáll Ernő (*Korunk*), Létay Lajos (*Utunk*) vagy Farkas János (*Napsugár*). Aki közelebbről ismeri a felsoroltak főszerkesztői vagy igazgatói munkásságát, jól tudja, hogy nem csupán alkatban, temperamentumban vagy tehetségben különböztek ezek az emberek, hanem a hatalomhoz való viszonyulásukban is. Míg Hajdu Győző erkölcsileg teljesen komp-

romittálódott például, és ezt 1989 utáni megnyilatkozásai is igazolták, addig Domokos Géza vagy Sütő András természetes módon válhattak az új korszak első éveiben politikai vezetőkké is. Láthattam tehát magam körül, hogy ugyanazokra a dilemmákra különböző megoldásokat lehet találni, és hogy abban a szerkesztőségben, amelynek vezetője feltétlen, mondhatni aktív párthűségével tűnt ki, ugyanakkor egy olyan jelentős alkotó, mint Székely János, a sündisznóállást választotta, és saját ideológiát dolgozott ki arról, hogy a hatalommal való bármilyen érintkezés korrumpál. Jó hatalom tulajdonképpen nem létezik, mondta ez a máig nem eléggé ismert és megbecsült író, akivel hosszú éveken át egy szerkesztőségi szobában dolgoztunk, és azt hiszem, közel is érzett magához, de miután 1989 után politikai szerepet vállaltam, sejtem, hogy bennem is csalódott, bár ezt sohasem mondta. Persze arról is beszélni kellene, hogy ezek a homlokegyenest szembenálló életelvek össze is tartoztak, hiszen a főszerkesztő könnyen az állíthatta – állította is –, hogy az ő megalkuvása biztosítja Székely János alkotói „szabadságát”, és ebben is volt némi igazság. Ami csak azt bizonyítja, hogy abban a rendszerben minden mindennel összefüggött, semmi és senki nem keringhetett „külön kerékként”, ahogy Szabédi László fogalmazott egy versében (*Külön kerék*).

Ott volt aztán az *Igaz Szónál* Jánosházy György is, többek közt kiváló Shakespeare-fordító, költő, műkritikus, aki helyettes főszerkesztőként került a hatalommal való konfrontációra, de nem is lícitált rá a kommunista párt elvárásaira, mint főnöke, és ha tehetette, a kultúrába menekült, szinte naponta egy-egy új hanglемеzzel tért vissza délelőtti bevásárlóportyájáról. Voltak hát egyéni minták, de nagyobb lélegzetű, egyeztetett stratégiákról akkor már évek óta nem eshetett szó. Nem volt rá mód, hiszen a diktatúrák irtóznak a nem általuk irányított kollektív fellépéstől, és egyénekre bontják a társadalmat. Így volt ez a Ceaușescu-rendszerben is. A kommunizmus látszólag ultrakollektivistá ideológia, de semmitől jobban nem félt az a rezsim, mint valamely csoport, réteg, etnikum szolidaritásától.

Úgy vélem, 1982 körül következett be a romániai magyar közéletben az a fordulat, amely a *Kiáltó Szó* után hatvan esz-

tendővel egy új, nyíltan vállalt szolidaritás kezdetét jelentette, és elindította a közös értelmiségi ellenállás különböző formáit, amelyekből összeállhatott volna egy átfogó stratégia. De erre már csak 1989 után került sor, a nyolcvanas években bizonyos értelemben a Trianon utáni legsötétebb időket éltük, ugyanakkor azok az esztendők mintha megelőlegezték volna a változást is, amelyből a diktatúra bukása után létrejöhetett egy előzménytelenül eredményes, bár máig nem konszolidálódott közösségépítési koncepció.

Miért éppen 1982? A változást nem kell feltétlenül évszámhoz kötni, nem is egyik pillanatról a másikra ment végbe, viszont 1982 áprilisában megjelent egy olyan könyv – pamflet –, amely félreérthetetlenül jelezte, hogy elkezdődött a kirakat átrendezése is. Addig a pártfőtitkár lépten-nyomon a „románok, magyarok, németek és más nemzetiségűek” testvériségéről beszélt, és ezzel az állandó nyelvi fordulattal szólította meg népét. Ő maga ugyan ezen még egy ideig nem módosított, de Ion Lăncrănjan könyve, a *Cuvînt despre Transilvania (Beszéd Erdélyről)* egyértelműen magyarellenes uszítás volt. Valójában kimondta azt, hogy szó sincs megbékélésről, és a kisebbségi jogokat korlátozni kell, hiszen azok „erőltetett módon [...] ki vannak terjesztve”. Senki sem gondolhatta, hogy a szigorúan ellenőrzött pártállami diktatúrában ez a könyv véletlenül csúszott át a könyvkiadás ellenőrzésével megbízott pártfunkcionáriusok szűrőjén. Viszont azt kell mondanom, hogy végül is bizonyos értelemben jótékony hatása volt: attól fogva tényleg senki sem bújhatott ki a felelősség alól, egyetlen magyar értelmiségi sem áltathatta magát azzal, hogy itt csak valami tévedésről van szó, de egyébként minden rendben van. Pillanatok alatt szétfutott a könyv megjelenésének híre, többen is tiltakoztak, egyénileg vagy kisebb csoportban. Kolozsváron például Kántor Lajos, Tóth Sándor, Szöcs Géza és mások. Gáll Ernő a Kolozs megyei első titkárnak írt levelében elmondja, hogy „a könyv nagy nyugtalanságot keltett mind a román, mind a magyar értelmiség egyes köreiben”. Vincze Gábor idézi ezt *Gúzsba kötött kisebbség* című munkájában, amely egyébként nagyon alaposan végigköveti a romániai

magyar értelmiség 1989 előtti pályáját.⁵ Miután ismerteti azt a Marosvásárhelyről indult, harminchat magyar író által aláírt, egyenesen a pártfőtitkárhoz címzett beadványt, amelynek történetét nagyon is jól ismerem, hiszen a kezdeményezők és szervezők egyike voltam, Vincze Gábor így fogalmaz: „a kommunista hatalomátvétel óta először került sor a magyar értelmiség egy nagyobb csoportja részéről kollektív protestálásra”.⁶ Aki a könyvet fellapozva, a 222–226. oldalon elolvassa a beadvány terjedelmes szövegét, látni fogja, hogy már a megszólítás is tudathasadásos állapotot tükröz: „Mélyen tisztelt Nicolae Ceaușescu elvtárs”. Utána pedig azt bizonygatják az aláírók, hogy maradéktalanul lojálisak a pártfőtitkár által képviselt eszmékhez, csak valami malőr történhetett, mert van itt egy, „a román nép és az együtt élő nemzetiségek testvéri együttélésére rendkívül ártalmas megnyilvánulás”, amelynek sorra veszik a legveszélyesebb tételeit, és tudatják Nicolae Ceaușescuval, hogy a könyv által képviselt „új vonalat” teljes mértékben megértették, és persze végül úgy tesznek az aláírók, mintha nem tudnák, honnan jön ez a vonalváltás: „Lezárjuk megfigyeléseinket, igen tisztelt Ceaușescu elvtárs, tisztelettel, de határozottan arra kérve Önt, hogy lépjen közbe annak érdekében, hogy ilyen jellegű »munkák« többé ne láthassanak nyomdafestéket, mivel azok ártanak a mi mindennapos testvéri munkálkodásunknak.” (A fordítást Vincze Gábor könyvéből idézem, a szövegnek magyar változata eredetileg nem volt.)

Leírtam már egy Sütő Andrásra emlékező esszében ennek a tiltakozásnak a történetét,⁷ most csak megismétlem, hogy az első fogalmazvány az *Új Élet* főszerkesztőjétől származott, aki kettőnket, Gálfalvi Györgyöt és engem kért meg, hogy véglegesítsük. Elég sokat vitatkoztunk aztán Sütő Andrással passzusról passzusra, mert bár tudtuk, hogy amennyiben tényleg el akarjuk juttatni Nicolae Ceaușescuhoz a tiltakozást, nem

⁵ VINCZE Gábor: *Gúzsba kötött kisebbség*. Partium Könyvkiadó, Nagyvárad, 2009, 134.

⁶ Uo. 137.

⁷ MARKÓ Béla: Egy félbemaradt kultusz története. Sütő András helye a romániai magyar kisebbségpolitikában. In: MARKÓ Béla: *Rekviem egy macskáért*. Kalligram Könyv- és Lapkiadó, Pozsony, 2015. 234–256.

tekinthetünk el a párt nemzetiségpolitikáját dicsérő epitheton ornansoktól, sokalltuk mégis a lojalitásunkat hangoztató kitételeket. Átírtuk itt-ott Gálfalvi Györggyel a beadványt, amelyben így is maradtak természetesen olyan mondatok, amelyek ma már enyhén szólva meghökkentik az olvasót. De az *Anyám könnyű álmot ígér* szerzőjének nyilván hosszú tapasztalata volt arról, hogy a szókimondás és a túlélés hogyan fér össze egy alkotó értelmiségi stratégiájában, másrészt pedig végül is olyan szövegre volt szükség, amelyet minél többen aláírhattak, vagyis az egyéni stratégia kollektív stratégiára váltható, és ehhez kompromisszumra volt szükség. Gálfalvi Györggyel ketten hordoztuk el még másnap a beadványt Kolozsváron, és csakis írószövetségi tagokkal íratunk alá, mert úgy gondoltuk, ez a státusz is adhat valamilyen védelmet, ha később előveszik az aláírókat, amire aztán – legalábbis nyíltan – nem került sor, jöllehet a tiltakozás eljutott a címzetthez. Valószínűleg hasznosabbnak tűnt akkor a beadvány – levelek, tiltakozások – elhallgatása egy időre, mint a nyilvános megtorlás, nekünk pedig mindenképpen igazunk volt, hogy ezzel a könyvvel „új vonal” jelentkezett, mert a rá következő évek igazolták a félelmeinket. Íme, az aláírók névsora: Sütő András, Kovács György, Katona Szabó István, Gagy László, Gálfalvi György, Farkas Árpád, Marosi Barna, Oláh Tibor, Markó Béla, Nagy Pál, Jánosházy György, Szépréti Lilla, Györffi Kálmán, Káli István, Fodor Sándor, Kádár János, Bálint Tibor, Jánky Béla, Kányádi Sándor, Kántor Lajos, Lászlóffy Aladár, Mózes Attila, Láng Gusztáv, Gáll Ernő, Kenéz Ferenc, Király László, Szilágyi István, Balogh Edgár, Oltyán László, Nemess László, Gálfalvi Zsolt, Bodor Pál, Szász János, Kovács János, Domokos Géza, Huszár Sándor.

Többen vannak köztük, akik 1989 után politikai tisztséget vállaltak, és nem győzöm ismételni, ezzel a tiltakozássorozattal megteremtődtek egy olyan magyar értelmiségi szolidaritás alapjai, amelyekre ugyan a következő időszakban teljes épületet húzni nem lehetett, mert a diktatúra egyre keményebben fojtott el minden ellenvéleményt, de az akkor megtapasztalt szolidaritásélmény valószínűleg az én esetemben is hozzájárult a későbbi politikai szerepvállaláshoz. (Érdemes lenne azzal is részlete-

sen foglalkozni, hogy Ion Lăncrănjan szennyirata a hivatalos Magyarországot is felrázta valamennyire. Bár Köteles Pálnak a *Tiszatáj*-ban 1982 szeptemberében közzétett esszéjére⁸ szankciókkal válaszoltak, többek közt Csapody Miklóst is akkor tették ki a művelődési minisztériumból, de később mégis megjelent Száraz Györgynek is egy erről szóló könyve,⁹ nyilvánvalóan a pártvezetés rábólintásával, hiszen a román „vonalváltást” már nem lehetett szó nélkül hagyni, és végre megtört, 1956 után talán először, Magyarország hallgatása, magunk mögött érezhetjük az ottani felháborodást is.) A fentiekben vázolt stratégiának természetesen volt alternatívája, hiszen ugyancsak azokban az években működött az *Ellenpontok*, már mindenféle kompromisszum nélkül, a rendszeren kívülről támadta a rendszert, de szerkesztőit egy idő után az ország elhagyására kényszerítették.

Viszont az ilyen jelentős, részben generációs különbségek ellenére a szolidaritás létrejöttében az is segített, hogy abban az időben a rendszer kritikájában az ideológiai szempontoknak nem volt különösebb jelentőségük. Földes György korabeli ideológiákról írott tanulmánya szélesebb kitekintésben is visszaigazolja azt, amit mi Romániában tapasztaltunk: „Bár ezen az alapon nyíltan nem lehetett fellépni, a hetvenes évek szerveződő ellenzéke az emberi jogi kérdéseket állította előtérbe, így volt ez minden kelet-európai országban, beleértve például a kisebbségi sorban élő magyarokat is”.¹⁰

Intézményen belül vagy kívül? Ez a dilemma ott volt már akkor az életünkben, és azt kell mondanom, hogy a későbbi, *mérsékeltnek* és *radikálisnak* titulált koncepciók – és személyek – ellentéte is ide vezethető vissza. Persze amikor értelmiségi stratégiákról beszélünk, akkor talán meg kellene ezeket különböztetnünk az ilyen-olyan politikai programoktól. Csakhogy 1989 előtt ez a különbségtétel elképzelhetetlen volt, mivel igazi politikai vezetői a magyar közösségnek abban az időben nem

⁸ KÖTELES Pál: Töprengés egy torzkép előtt. Ion Lăncrănjan: Gondolatok Erdélyből. *Tiszatáj*, 1982/9. 51–57.

⁹ SZÁRAZ György: Egy különös könyvről. *Valóság*, 1982/10. 95–105.

¹⁰ FÖLDES György: Már nem ’68, még nem ’89: ideológiák a hetvenes években. *Múltunk*, 2016/4. 18.

lehettek, és érthető, hogy a szószóló szerepét az írók, esetleg más alkotó értelmiségiek tölthették be elsősorban. Így volt ez Ceaușescu bukása után is, megint csak sokáig nem lehetett szó a politikusi és értelmiségi szerep teljes különválásáról. Tehát nem csupán politikai, hanem értelmiségi stratégiákról is szóltak azok a viták, hogy úgymond „intézményen belül”, vagyis a román parlamentben, a román kormányban és az önkormányzatokban, a román pártokkal partneri viszonyban kell-e, lehet-e változtatni a helyzetünkön, szorgalmazva Románia és Magyarország folyamatos párbeszédét is, vagy pedig „intézményen kívüli”, radikálisabb eszközökre, például passzív rezisztenciára vagy polgári engedetlenségre kell felkészülni. Közben nyilván végbement fokozatosan egyfajta munkamegosztás Erdélyben is, az aktív politikára vállalkozó értelmiségiek rendre-szerre visszatértek eredeti hivatásukhoz, de ez a szétválás csak a kilencvenes évek végén kezdődött el igazán, és mostanában egyre inkább kiderül, hogy sem az értelmiségiek, sem a politikusok nem sokat nyertek ebből az elkülönülésből.

Igaz, hatalmas feladata volt az erdélyi magyar szellemi elitnek 1989 után az önálló oktatási, kulturális és tudományos intézményrendszer kiépítése, ami megtörtént, illetve történik, ám mindezt éppen hogy a politikával való szimbiózisban lehetett megvalósítani, és csakis így volt lehetséges a Trianon utáni lejtmenetet megállítani, és egy lassú felemelkedést elindítani. Más kérdés, hogy ez az építkezés még korántsem fejeződött be, sem a politikában, sem a civil társadalomban, és még mindig nem lehet egy autonóm erdélyi magyar közösségi létről beszélni. Mégis megvannak azok a magyar intézmények, újságok, folyóiratok, televízió- és rádióadások (Bukarestben, Marosvásárhelyen, Kolozsváron, Temesváron a közszolgálati televízió és rádió keretében, sőt, önálló televízió – Erdély TV – Marosvásárhelyen), illetve iskolák, színházak, alapítványok, egyesületek, tudományos társaságok (Erdélyi Múzeum Egyesület, Erdélyi Műszaki Társaság stb.), amelyek elvben már ma is biztosítják ennek a közösségnek a szellemi önállóságát, ami értelmiségi stratégiként is az egyetlen lehetséges út véleményem szerint, ha a romániai magyarokat szülőföldjükön meg akarjuk tartani, és él-

hető jövőt akarunk számukra teremteni. Ebbe a munkába a modernizációt is bele kell érteni természetesen, de azt kell mondanom, hogy amiképpen mérsékelt és radikális álláspontok ütköztek és ütköznek ma is Erdélyben, ugyanúgy az értelmiség is megoszlik, akár ezeknek a politikai koncepcióknak a mentén is, vannak egyrészt modernizációs, másrészt tradicionalista – olykor fundamentalista – törekvések. Ennél is nagyobb problémának látom azt, ahogyan nap mint nap ellentmondásba kerül az önállóság eszméje a magyar nemzet egészébe – tulajdonképpen a magyarországi szellemi életbe – való értelmiségi integrációval, illetve annak szándékos félreértésével. Holott számomra nyilvánvaló, hogy egy másik ország, például Románia magyar közössége csakis úgy erősödhet meg, ha profitál mindabból a divatos szóval *know-how*-nak nevezett tudásból, amit Magyarországról megszerezhet, ugyanakkor próbál saját életet élni, egyszerre integrálódni és önállósulni is ott, ahol a mindennapokban helyt kell állnia. Aki a romániai valóságból ki akarja ragadni az ottani magyar értelmiséget – akármennyire is jóhiszeműen teszi ezt –, Erdélyben való megmaradásunk és boldogulásunk esélyeit csökkenti.

Integrálódni és önállósulni? Csak látszólag alternatíva ez: valójában az egyetlen lehetséges európai jövő szerintem. (Még akkor is, ha napjainkban közös európai jövőről beszélni olybá tűnhet egyeseknek, mint akasztott ember házában kötelet emlegetni.) Nemcsak egy határok nélküli Európa után sóvárgó kisebbségi közösség, hanem minden európai nemzet számára fontos ez. A magyar nemzetnek ugyanis csakis úgy van esélye az eljövendő Európában, ha képes a modernizációra, és ha nyitott marad a máshonnan jött értékekre. Ma integráció nélkül nincsen igazi önállóság, mint ahogy integrációt is csak a nemzeti vagy regionális identitások tiszteletben tartásával tudok elképzelni. A mai értelmiségi stratégiáknak végül is ugyanazt az ellentmondást kellene feloldaniuk európai szinten is, mint amit nekünk kell megoldanunk ma erdélyi magyarokként. Ugyanis Arany Jánosnak a bevezetőmben idézett, *Kozmopolita költészet* című elgondolkoztató költeményét együtt kell olvasni Reviczky Gyula korabeli válaszával: „Szép az ének, szent az

ének, / Drága kincs, ha nemzeti. / De a legszebb dal örökké /
Általános, emberi. / Az igazság egy lehet csak / Valamennyi
nyelveken. / Nagy leszén, ha lelke is nagy, / Ki művész első
helyen” (*Arany Jánosnak*).